

Nensi Segarić

UDK: 338.48 (497.5 Starigrad-Paklenica)

502.4 (497.5 Starigrad-Paklenica)

Prethodno priopćenje

BAŠTINA KAO TEMELJ RAZVOJA ODRŽIVOG TURIZMA: ISKUSTVO TURISTIČKIH DJELATNIKA U STARIGRADU-PAKLENICI

Sažetak: *Odgovorani odnos lokalne zajednice prema prirodnoj i kulturnoj baštini temeljna je pretpostavka održivog razvoja turizma. Negativne ekološke posljedice masovnog turizma utjecale su na promjene turističkih potreba (Mueller, 2004.), stoga "novi turisti" (Tomić-Koludrović; Petrić, 2007.) ne žele biti dio masovnosti, obrazovani su, informirani, kreativni, žele otkrivati i sudjelovati u autentičnoj lokalnoj sredini pa posjećuju ruralne sredine koje nisu bile izložene velikim turističkim intervencijama (Urry, 2002.). U Starigradu je turizam dominantna gospodarska djelatnost a njegov intenzivniji razvoj započinje 1970-ih kao masovni sezonski turizam temeljen isključivo na vrijednostima prirodnog okoliša. Vremenom vrijednosti lokalne kulturne baštine postaju važan element turističke atraktivnosti kojom se upotpunjuje primarna ponuda sunca i mora. Rad se temelji na rezultatima istraživanja, provedenog krajem 2012. i početkom 2013. godine, a iz kojih je vidljivo da kulturna baština, valorizirana kao turistički resurs, jača senzibiliziranost lokalne zajednice prema prepoznavanju i očuvanju lokalne tradicionalne materijalne i nematerijalne baštine. Novom turističkom ponudom smanjuju se negativne posljedice sezonalnosti. Time su stvorene pretpostavke za budući razvoj odgovornog turizma u kojem su i turisti i lokalno stanovništvo odgovorni kako prema prirodnim, tako i prema kulturnim vrijednostima okoliša.*

Ključne riječi: *baština, održivi razvoj turizma, lokalna zajednica, novi turisti*

1. Uvod

U najnovijem Planu razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023., kao i ostalim dokumentima koji se bave upravljanjem turističkim razvojem, kako na nacionalnoj tako i na lokalnim razinama, upućuje se na potrebu pažljivog i od-

¹ Primjerice: *Strategija razvoja turizma republike hrvatske do 2020.* (2013); *Županijska razvojna strategija Zadarske županije 2011.-2013.* (2011); *Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023.* (2013.).

govornog planiranja budućeg turističkog razvoja kako bi se lokalnom stanovništvu dugoročno osigurala mogućnost ostvarivanja ekonomske koristi, a istodobno očuvale vrijednosti prirodne i kulturne baštine² kao temeljnog resursa turističkog razvoja. Turizam se u Hrvatskoj počeo intenzivnije razvijati 1960-ih kao posljedica industrijskog razvoja i otvaranja tadašnje Jugoslavije prema Zapadu. Raste i interes sve bogatijeg stanovništva iz zapadnih zemalja da svoje godišnje odmore provedu na tadašnjoj jugoslavenskoj obali i otocima (Duda, 2005.).

Turizam se razvijao u vidu masovnog turizma koji je mnogim turističkim mjestima na jadranskoj obali donio brz gospodarski razvoj, ali i velike opasnosti za okoliš, prije svega prirodni³, jer su vrijednosti prirodnog okoliša bile najprivlačnije za turiste koji su dolazili u sve većem broju. Zbog ekonomske koristi intenzivnog turističkog razvoja, ekološka problematika se potiskivala. Međutim, u brojnim turističkim mjestima postaju sve vidljivije i negativne posljedice masovnog turizma u vidu ekoloških problema. U najgorem slučaju dolazi do trajnog gubitka turističke atraktivnosti (Mueller, 2004.) što dovodi do potrebe za promišljanjem novih mogućnosti razvoja turizma.

Postavlja se pitanje ima li turizam pored ekonomskog i društveno opravdanje, odnosno, je li svaki tip turizma i društveno poželjan tip turizma? Naime, turizam koji dovodi u pitanje sociokulturnu i ekološku stabilnost ili turizam koji marginalizira potrebe lokalnog društvenog razvoja, ne bi smio biti društveno poželjan tip turizma u Hrvatskoj. Odgovoran pristup turističkom razvoju koji se temelji na principima održivosti pretpostavlja razvoj onih vrsta turizma koje će se realizirati u okvirima i kapacitetima okoliša, kako prirodnog tako i kulturnog, jer odgovorni turizam osim aspekata održivosti okoliša prepoznaje i čuva doprinose lokal-

² *Kulturno naslijeđe ili baština* su "spomenici i skupine građevina od izuzetne univerzalne vrijednosti sa stajališta povijesti, umjetnosti i znanosti te mjesta i predjeli od izuzetne univerzalne vrijednosti s povijesnog, estetskog, etnološkog i antropološkog gledišta" (Vukonić i Čavlek, 2001.) a *okoliš* je u Hrvatskom zakonu o zaštiti okoliša određen kao "prirodno okruženje organizama i njihovih zajednica uključujući i čovjeka, koje omogućuje njihovo postojanje i njihov daljnji razvoj: zrak, vode, tlo, zemljina kamena kora, energija te materijalna dobra i kulturna baština koju je stvorio čovjek, svi u svojoj raznolikosti i ukupnosti uzajamnog djelovanja" (Sabor Republike Hrvatske, 2007). Dakle, može se reći da je prirodni okoliš okruženje u koje čovjek nije intervenirao (Cifrić, 2012.). Prirodni i kulturni okoliš kao baština postaju turistički resursi gospodarskim korištenjem (valoriziranjem) Turistički razvoj se temelji na atraktivnosti turističkih resursa koji se dijele na biotropne (klimatski, geomorfološki, hidrografski, biogeografski, i pejzažni) i antropogene (kulturno-povijesni, etnosocijalni, manifestacijski, umjetnički i ambijentalni). Turistički resursi potencijalne su turističke atrakcije koje nastaju prilagođavanjem turističkim potrebama (Vukonić i Čavlek, 2001.).

³ Osim negativnih učinaka masovnog turizma na prirodni okoliš, javljaju se i negativni socioekonomski učinci primjerice promjene na socio-demografskom planu kao što je velik priliv ljudi tijekom sezone, depopulacija zaleđa, orijentacija radne snage na uslužne djelatnosti, sezonski radnici, uneravnotežena spolna i dobna struktura stanovništva. (Weber, Mikačić, 2003:150-155) ili gospodarski razvoj usmjeren isključivo na turizam te se javlja opasnost monokulturnog razvoja tj. zapostavljanja ostalih gospodarskih djelatnosti.

nog stanovništva i lokalne zajednice, posebno njihove običaje i način života koji su dodatne vrijednosti turističkom iskustvu.

Sve veća ekološka osjetljivost, potaknuta spoznajama o uzrocima globalne ekološke krize, odražava se na promjene turističkih potreba i motiva čime se mijenjaju i obilježja turista. Turisti postaju osjetljivi na pitanja zaštite okoliša pa tako područja koja su devastirana turističkom izgradnjom i turističkim aktivnostima gube atraktivnost na turističkom tržištu, a raste potražnja za očuvanim i čistim destinacijama sa posebnom ponudom. "Novi turisti"

(Tomić-Koludrović i Petrić 2007.) su obrazovaniji, informiraniji, ne žele biti dio mase, kreativni su u organizaciji svojih putovanja, žele sami odlučivati, istraživati, otkrivati, sudjelovati; brinu se za svoje zdravlje, aktivni su na odmoru, ne izlažu se pretjerano suncu, izbjegavaju gužvu na prometnicama i plažama, žele doživjeti autentično i novo, uživati u domaćoj autohtonoj gastronomiji, zdravim i domaćim namirnicama. J. Urry ovakve turiste naziva "postturistima". Oni se opiru autoritetu, idu na odmor gdje ne ide većina te im je teško ostvariti takav odmor gdje se nude paket-aranžmani i masovna proizvodnja. Teže "zbijskom" i "prirodnom" što se očituje u želji za posjetom ruralnim sredinama koje nisu bile izložene velikim intervencijama. Urry naglašava važnost ovog oblika "zelenog" turizma koji se razvija radi potrebe ljudi da posjete relativno dobro očuvano seosko područje⁴, a njegova temeljna funkcija bila bi očuvanje autentičnih područja za buduće generacije. Budući da se Hrvatska nalazi u "postmasovnoj" fazi tražeći nove načine da ostane konkurentna na zahtjevnom turističkom tržištu (Poljanec-Borić, 2011.), upravo ove nove turističke potrebe pružaju mogućnost razvoja onih vrsta turizma koji se temelje na principima održivosti. Odgovorno planiran turistički razvoj treba pridonijeti ne samo zadovoljstvu turista nego i kvaliteti življenja lokalnog stanovništva budući da se negativne posljedice turističkog procesa najviše osjećaju u receptivnim područjima.

Već 1992. godine u "Agendi 21"⁵ lokalne se zajednice vide kao glavni subjekti u ostvarivanju razvoja prema principima održivosti. Upravo na lokalnoj razini započinje održivi razvoj turizma jer je održiva lokalna zajednica svjesna svojih specifičnosti i mogućnosti najprihvatljivijeg intenziteta gospodarskog razvoja,

⁴ U ruralnim sredinama ljudi su živjeli prema načelima održivosti, u skladu s prirodom pa bi se suvremeni čovjek mogao vratiti prirodi i "učiti" održivost upravo u takvim područjima (Cifrić, 2003.).

⁵ U "Agendi 21", dokumentu koji je proizašao iz Konferencije u Rio de Janeiru, u 28. poglavlju se govori o ulozi lokalnih zajednica u provođenju koncepta održivog razvoja. Na lokalnoj razini svi subjekti prihvaćaju odgovornost, aktivno sudjeluju u stvaranju vlastite budućnosti participiranjem u donošenju odluka s ciljem zadovoljenja interesa svih članova. To je upravna razina najbliža građanima na kojoj se građani informiraju, mobiliziraju te se potiče komunikacija među akterima. U planiranju lokalne agende se trebaju uzimati u obzir znanja i iskustva lokalnog stanovništva jer ono najbolje prepoznaje probleme kao i moguća rješenja u vlastitoj sredini. http://www.un.org/depts/german/conf/agenda21/agenda_21.pdf (posjećeno 2.2.2014.)

koji neće dovesti u pitanje održiv odnos ljudi s prirodom te će svoja znanja koristiti za stvaranje kvalitetnog okoliša (Afrić, 2008.) Ovaj rad se temelji na mišljenju stanovnika/ca Starigrada-Paklenice o turističkom razvoju u njihovoj lokalnoj zajednici a koji su i sami neposredno uključeni u turističke djelatnosti.

Općina Starigrad pripada prostorno-razvojnoj cjelini Podvelebitskog kanala. Čitavo područje je u zaštićenom prirodnom okruženju jer Velebit sa obalnim dijelom od 1981. godine ima status parka prirode⁶. Područje karakterizira submediteranska i planinska klima što utječe na raznolikost vegetacije. Na južnim padinama Velebita nalazi se i Nacionalni park Paklenica⁷. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, Starigrad-Paklenica ima 1140 stanovnika a prisutan je stalni proces depopulacije. Stanovništvo se u prošlosti bavilo nomadskim stočarstvom, šumarstvom i oskudnom poljoprivredom. Danas se gospodarstvo temelji na turizmu i uslužnim djelatnostima.

Turizam se u Starigradu-Paklenici počeo intenzivnije razvijati 60-ih godina prošlog stoljeća u vidu ljetnog kupališnog masovnog turizma koji se razvijao na temelju vrijednosti prirodnog okoliša (Marasović, 2004.) dok su vrijednosti kulturnog okoliša valorizirane kroz turizam tek odnedavna⁸. Turizam na ovom području, s obzirom na broj gostiju i noćenja, postaje sve masovnija pojava. ⁹Kako bi se odgovorilo na promjene na zahtjevnom turističkom tržištu i umanjili negativni učinci dosadašnjeg razvoja masovnog turizma, bilo bi potrebno obogatiti

⁶ “ Park prirode je prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne i nacionalne važnosti, s naglašenim krajobraznim, odgojno-obrazovnim, kulturno-povijesnim i turističko-rekreacijskim vrijednostima” (Zakon o zaštiti prirode,(2005.) Istim zakonom je uređeno i gospodarenje parkom.

⁷ “Nacionalni park je prostrano, pretežno neizmijenjeno područje kopna i/ili mora iznimnih i višestrukih prirodnih vrijednosti, obuhvaća jedan ili više sačuvanih ili neznatno izmijenjenih ekoloških sustava a prvenstveno je namijenjen očuvanju izvornih prirodnih vrijednosti.” (Čl. 11. Zakon o zaštiti prirode, 2005.)

⁸ *Prirodna baština Starigrada* : NP Paklenica, Park prirode Velebit s dijelom kanjona Zrmanje, plaže: ispred hotela Alan, Kulina, Pisak, Tribanj, biljni i životinjski svijet. *Kulturna baština*: kasnoantička utvrda Modrić, srednjovjekovne utvrde Većka kula i utvrda Paklanić, crkva sv. Petra, ostaci crkve sv. Jurja na groblju, mirila, arheološka područja: liburnske gradine, Rimska nekropola i ostaci antičkog Agryruntuma, Milovci, Lisarica ostaci crkava sv. Marije i Sv. Ivana Glavosjekana Malom Libinju, Vaganačka pećina; ruralno urbane sredine: pučko graditeljstvo-ruralna cjelina Marasovići i Ramići, cjelokupna kultura života i rada. (Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013-2023.)

⁹ . U Starigradu-Paklenica 1964.g. ostvareno je 38.784 noćenja; 1973.g. 197. 748 noćenja; 1987.g 199.652 noćenja 2003.g. 119. 412 noćenja (Izvor: arhiva TZG Zadra, prema Marasović, 2003.) a 2012. ostvareno je 417. 295 noćenja (Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023.) Nacionalni park Paklenica 1996.g posjetilo je 26.025 posjetitelja a 2005.g. 102.183 posjetitelja. (Jović, 2003.)

postojeću turističku ponudu novim oblicima turizma koji su manje agresivni prema okolišu¹⁰.

Stoga je i cilj ovog rada istražiti kako dionici turističkih djelatnosti u Starigradu-Paklenici, od kojih neki sudjeluju u donošenju važnih odluka i time kreiraju budućnost turizma ili pak ostvaruju ekonomske dobiti od turizma, prepoznaju i u čemu vide nove mogućnosti ostvarivanja turističkog razvoja i da li je taj razvoj u skladu s principima održivosti, u socijalnom kontekstu specifične lokalne zajednice. Svrha rada je spoznati nove mogućnosti u budućem turističkom razvoju kako ga vidi lokalno stanovništvo, koje neposredno sudjeluje u turističkim djelatnostima, kao i moguće prepreke kako bi se na vrijeme mogle spriječiti negativne posljedice.

2. Metodologija istraživanja

Metodološki pristup prilagođen je problemu i cilju istraživanja. U radu se istražuje socijalni fenomen kako akteri razumiju i interpretiraju specifični socijalni kontekst prepoznavanja vrijednosti prirodne i kulturne baštine kao vrijednog turističkog resursa te se kvalitativna metodologija smatra najprikladnijom. Kako se radi o kompleksnom i dinamičnom socijalnom kontekstu koji je skup značenja i perspektiva, razumijevanje se najbolje može postići krenuvši od iskustva ljudi i njihove interpretacije stvarnosti budući da oni najbolje poznaju specifične uvjete života svoje lokalne zajednice (Halmi, 2005.). U skladu s ciljem istraživanja usmjerenog na aktere u lokalnoj zajednici, metoda polustrukturiranog intervjua pokazala se najprikladnijom za prikupljanje detaljnih podataka, mišljenja i dojmova. Uzorkovanje je provedeno prema kriteriju sudjelovanja u turističkim aktivnostima što je u skladu s postavljenim istraživačkim pitanjima i ciljem. Intervjui su provedeni sa šest sugovornika od kojih se svi mogu smatrati ekspertima budući da su mogli pružiti vrijedne informacije o istraživanoj temi kao i važna stručna specifična mišljenja temeljena na vlastitom iskustvu (Petrić, 2011.) sudjelovanja u turističkom razvoju. Sugovornici koji su sudjelovali u intervjuiranju su: osoba iz lokalne uprave (E 1), osoba s upravljačkom ulogom u javnom dobru (E 2), osoba u privatnoj turističkoj djelatnosti (E 3), osoba u privatnoj turističkoj djelatnosti i dugogodišnjom upravljačkom ulogom (E 4), osoba s dugogodišnjim sudjelovanjem u turizmu (E 5), osoba s upravljačkom ulogom u turističkoj djelatnosti (E 6). Istraživanje je obavljeno tijekom prosinca 2012. i siječnja 2013. godine.

¹⁰ . Najprihvatljiviji oblici turizma za ovo područje, pored kupališnog turizma, vide se kroz mogućnosti aktivnog odmora i zdravog života u prirodi, planinarenje, penjanje, planinski biciklizam, pješačenje, foto-safari, kulturni turizam, ruralni, gastro i eko-turizam. (Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023.)

3. Rezultati istraživanja

Dobiveni podaci su obrađeni kroz 2 tematska područja koja su bila sadržana u protokolu intervjua. Instrument je obuhvatio slijedeće teme: procjena dosadašnjeg turističkog razvoja Starigrada-Paklenice te viđenje budućeg razvoja turizma.

3.1. Dosadašnji razvoj turizma u Starigradu-Paklenici

Kako bi se stekao uvid u promjene koje je turizam donio u tradicionalni način života stanovništva Starigrada-Paklenica, prva dimenzija ispitivanja bile su prilike življenja prije i u vrijeme početaka turističkog razvoja.

Prema sjećanjima sugovornika, tradicionalni način života i gospodarske djelatnosti stanovnika Starigrada-Paklenice bile su određene više planinskim uvjetima života na Velebitu nego morem¹¹.

Uvjeti života obilježeni su oskudicom temeljnih životnih resursa što je bio i temeljni čimbenik iseljavanja stanovništva.

Sugovornik tadašnje uvjete života opisuje riječima:

“Iz Starigrada su mladi ljudi morali bježat...Na obali je naša stara kuća...da se vidi koliko je to bilo...moj stric i mi. Nas je bilo dvadeset. Ne znam da l' je tu bilo dvadeset kvadrata? U to vrijeme su moji bili najbolji u Starigradu, 'oću vam reći kako su onda drugi živjeli. Malo su na ribe, malo su išli na gajetu. Tako su onda živjeli. Bili su nadničari, stočari i ono od poljoprivrede za sebe.” (E 4)

Od ostalih spomenutih djelatnosti izdvaja se izrađivanje predmeta od tradicionalnih materijala, drva i vune koji su se prodavali ili mijenjali za druge proizvode. Kao jedan od najvećih čimbenika nerazvijenosti i iseljavanja navodi se i loša prometna povezanost s ostalim dijelovima zemlje do izgradnje Jadranske magistrale¹², čime je prekinuta prometna izoliranost i stvoreni uvjeti za razvoj turizma.

Prema mišljenju svih sugovornika turizam je najvažnija gospodarska djelatnost u Starigradu-Paklenica pa je sljedeća dimenzija ispitivanja njihovo viđenje gospodarskih, ekoloških i sociokulturnih učinaka turističkog razvoja kao i procjena sadašnjeg stanja.

¹¹ Stanovnici su se bavili stočarstvom i to na način da su ljeti odlazili sa stadima ovaca na pašnjake Velebita gdje su se gradili pastirski stanovi, privremena obitavališta cijelih obitelji. Poljoprivredna proizvodnja limitirana je prirodnim čimbenicima, krševitim tlom, nedostatkom vode, jakim burom te malim i rascjepkanim poljoprivrednim površinama, tako da je poljoprivredna proizvodnja bila dostatna samo za prehranu mnogočlanih obitelji.

¹² Do izgradnje Jadranske magistrale 1959. g., Starigrad je povezan s ostalim dijelovima Hrvatske brodomskom linijom Obrovac-Rijeka, a s ličkim dijelom planinskim, teško prohodnim cestama kroz Velebit. Prometna izoliranost je, pored negativnih posljedica za gospodarski razvoj, imala za posljedicu i dobru očuvanost kulturne baštine (Petričević, 1994.).

Intenzivniji razvoj turizma na području Starigrada-Paklenice započeo je prolaskom Jadranske magistrale kroz mjesto, iako su i prije povremeno dolazili alpinisti iz pravca Karlobaga privučeni atraktivnošću NP Paklenice i Velebita:

“Dolazili su iz Rijeke i Slovenci.” (K 4)

Prema sjećanju sugovornika Paklenica je lokalnom stanovništvu bila izvor *“životne opasnosti muke”* (E 2) te spominju čuđenje mještana što turisti odlaze tamo.¹³

Svi sugovornici su mišljenja da je turizam pružio nove mogućnosti gospodarskog napretka a mještanima koji su oduvijek bili suočeni s manjkom životnih resursa pružile su se nove mogućnosti ostvarivanja dodatnih ekonomskih prihoda, zapošljavanja te ostanka mladog, radno sposobnog stanovništva:

“Ljudi su vidjeli da je tu šansa, perspektiva.” (K 5)

Turizam je započeo dolaskom turista, a ne kao planirana djelatnost pa tako lokalno stanovništvo i turistička ponuda nisu bili spremni za njihov prihvata. Uviđaju se mogućnosti ostvarivanja ekonomske koristi od turizma te većina mještana napušta naselja u planini i spušta se na obalni dio:

“Kad su vidili oni gore, počeli su uređivati kuće i krevete. Onda se počelo osjećati da se može živjeti od toga...samo od turizma; nema drugog, poljoprivrede, vina. Bili su nadničari, stočari i ono od poljoprivrede za sebe.” (K 4)

Tadašnji turistički razvoj imao je obilježja masovnog turizma. Gosti dolaze organizirano preko sindikata iz njemačke tvornice “IG metal” i sljedećih petnaestak godina ostaju najbrojniji posjetitelji. Turističkoj potražnji prilagođava se i turistička ponuda mjesta¹⁴:

“Ingermetal...to je bio kao naš Končar.On je nas petnaest godina tražio. Mi nismo znali kud ćemo s gostima. To je bilo već 1968.godine. Tražili su kampove a oni moraju jest negdje. Onda su se radile gostione.” (E 4)

Potrebama turističkog razvoja prilagođava se i okoliš. Grade se turistički objekti, preuređuju se kuće za prihvata gostiju. Jedan od sugovornika ističe da se

¹³ Razvoj turističkih područja temelji se na ekonomskom valoriziranju elemenata okoliša (konverzijska funkcija) od kojih se inače ne bi ostvarila ekonomska korist ako nisu uključeni u turističke procese. U ovom slučaju stijene Male i Velike Paklenice postaju turistički atraktivne turistima penjačima i alpinistima.

¹⁴ Turisti su većinom navikli na visok standard u domicilnim područjima i, ukoliko im se želi pružiti ugodan boravak, treba razviti turističku infrastrukturu kao što su prometnice, hoteli, restorani, prodajne i smještajne kapacitete i drugo. Tim zahvatima za potrebe turističkog razvoja, okoliš se nužno transformira (Cohen, 2972/1984.:16). Okoliš se u Starigradu uređuje za kampove, grade se brojni ugostiteljski objekti, uređuju se kuće za prihvata gostiju. Prvi motel je izgrađen već 1962.g a početkom 1970 -ih gradi se i hotel Alan, zgrada od deset katova koja se izgledom i veličinom ne uklapa u krajolik s tipičnom ponudom masovnog turizma.

nije vodilo računa o izgledu turističkih objekata što upućuje na činjenicu da nije bila prisutna spoznaja o važnosti tradicije i očuvanja autentičnosti u gradnji, ističući sa žaljenjem:

“Ta bitka je zauvijek izgubljena.” (E 1)

Jedan od sugovornika smatra da je za to odgovorna tadašnja turistička uprava:

“Kroz tu urbanizaciju se sve upropastilo... sramota struke!” (E 5)

Među sugovornicima prevladava mišljenje da prirodni okoliš nije ugrožen, da je očuvan te da prostora za daljnji razvoj ima dovoljno. Tako jedan od sugovornika naglašava:

“Ima prostora koliko hoćete... nije ni blizu iskorišteno.” (E 1)

Međutim, spominju se i veći ekološki problemi kao što je deponij otpada, smješten u Parku prirode. Negativan stav vidi se iz riječi:

“ Opet je netko veliku glupost napravio; ovdje na ulazu u park prirode na Rujno su napravili smetlište. To je užas bio, to se svaki gost uglavnom zgražao kad je vidio!” (E 5)

Problem je riješen nakon burne reakcije stanovništva koje se osjetilo ugroženim. Sugovornik dalje opisuje stanje:

“ Sada su, hvala Bogu, zabranili ...i to ovaj dio koji pije vodu sa krova, nemaju vodu. Onda, smeće bi se zapalilo gori. Ljudi su voženi u bolnicu po noći! Zaustavilo bi se disanje jer vjetar goni pravo u kuće a drugo, na krovove a oni piju vodu i pretpostavka je ...puno je karcinoma.” (E 5)

Prema ovom opisu se može zaključiti da je prisutna sumnja i zabrinutost radi mogućih dugoročnih štetnih posljedica ovog incidenta.

Sljedeći problem koji se spominje je izgradnja apartmanskih kuća u obalnom dijelu za koje nije riješena odvodnja otpadnih voda:

“ Katastrofa...evo koji je sad problem...ružno je to govorit' o turističkom mjestu, cisterna , ona za fekalije usred sezone ide kroz mjesto između zgrada od trideset apartmana...katastrofa u mjestu.” (E 4)

Uočavaju se promjene u kvaliteti mora:

“ Iako se tu nešto brzo ne poduzme, uništiti ćemo i ovo mora što imamo. Već je kritično na puno mjesta, samo moran mučat.” (E 5)

Nastale promjene se dovode u vezu s turizmom:

“Zadnjih par godina otkad su se povećali kapaciteti. Bilo je i prije, ali je to more apsorbiralo.”(E 4)

Svi sugovornici mišljenja su da je jedna od najvažnijih prekretnica za turizam u Starigradu-Paklenica uključivanje Nacionalnog parka Paklenica u turistička zbivanja¹⁵:

“Tada dolazi do renesanse , prosperiteta, procvata Starigrada.”(E 4)

Područje Nacionalnog parka Paklenica se prilagođava turističkoj potražnji¹⁶. Sugovornici imaju pozitivan stav prema intervenciji u prirodu. Jedan od sugovornika kaže da se ovdje radi o *“netaknutoj, ali dostupnoj prirodi”*. (E 2).

Ne izražava se zabrinutost za moguće negativne ekološke posljedice u Nacionalnom parku Paklenica jer je korištenje prostora zakonski regulirano. Uprava regulira gužve a turisti se procjenjuju kao mladi, obrazovani, ekološki osviješteni koji svojim aktivnostima ne ugrožavaju okoliš¹⁷.

Kroz razgovore o učincima dosadašnjeg turističkog razvoja Starigrada-Paklenica, pozitivnim se vidi ekonomski napredak, a negativne posljedice za koje sugovornici izražavaju zabrinutost staro su odlagalište otpada, problem odvodnje, ugroženost kvalitete mora i napuštanje tradicionalnog načina života. Kako bi se ubuduće izbjegli ti problemi i stvorili preduvjeti za održivi razvoj, u sljedećem tematskom poglavlju ispituje se kakav turistički razvoj sugovornici predlažu i u čemu se vide prilike.

3.2. Viđenje budućeg razvoja turizma u Starigradu-Paklenici

Svi sugovornici ističu vrijednosti prirode kao najprivlačniji motiv dolaska turista. Navode se sljedeće prednosti Starigrada-Paklenice i okolice: bijeg od svakodnevice, tehnologije, grada, buke, mogućnost izoliranja, osjećaj slobode, doprinosa vlastitom zdravlju zbog boravka u čistoj prirodi, uživanje u domaćoj hrani i piću. Promišljajući budući razvoj turizma sugovornici ističu važnost produžetka turističke sezone i dijele mišljenje da je potrebno obogatiti osnovnu turističku ponudu ljetnog kupališnog turizma.

¹⁵ Turističko valoriziranje NP Paklenica nije se dogodilo slučajno, neplanirano i stihijski. Ovo je jedan od pozitivnih primjera odgovornog pristupa turističkom razvoju. Naime, još 1994. godine, u tijeku Domovinskog rata, uprava okuplja stručnjake raznih područja radi planiranja razvoja turizma vezanog za Nacionalni park Paklenica.

¹⁶ Grade se putovi i staze za alpinizam, šetnje kroz prirodu, ali i ceste za vozila kako bi se moglo doći do seoskih imanja koja su odnedavno stavljena u turističku funkciju.

¹⁷ Prema istraživanju iz 2007., o posjetiteljima Nacionalnih parkova, prevladavaju strani turisti, visokih prihoda, glavni motiv dolaska je upoznavanje prirodnih ljepota (50%), opuštanje (29%), želja da posjete Park (48%). Bave se fotografiranjem (84%), konzumiranjem hrane i pića (38%), posjećuju info centar (31%), i kupuju suvenire (31%). Najvažnija im je očuvana priroda i ugodna klima, nemaju osjećaj gužve a posjetitelji Nacionalnog parka Paklenica su natprosječno obrazovani i u prosjeku su 37 godina stari.

Elementi kulturne baštine¹⁸ smatraju se važnim čimbenikom obogaćivanja turističke ponude. Mirila¹⁹ se spominju kao najvažnija specifičnost Starigradskog područja: “Mirila su spomenik ovdašnjem načinu života.” (E 2)

Jedna od novijih manifestacija tijekom glavne turističke sezone je “Paklenica film festival”:

“To smo napravili radi naših gostiju, ali i sve više iz Zadra i okolice dolaze.” (E 1) Kulturnom baštinom smatra se i vjerska manifestacija slavlja povodom blagdana Velike Gospe s procesijom na Veliko Rujno, nakon čega je i pučko slavlje .

Svi sugovornici vide izuzetnu važnost seoskih gospodarstava za budućnost turizma od kojih je nekoliko već u funkciji turističke ponude. Naime, turističkim razvojem napušten je tradicionalni način života vezan za stočarstvo kao i pastirska naselja. Sugovornici uviđaju promjene turističkih motiva, a nove mogućnosti vide u prezentiranju lokalne kulture življenja²⁰. Obnavljanje starih sela u planinskom dijelu općine započelo je radi emocionalne vezanosti za tradicionalni krajolik:

“Svaki taj kamen za mene je spomenik..radim to za svoju dušu, tu je rođena moja majka i da dica znaju.” (E 5)

Nakon što su uređena i omogućen pristup tim selima povećana je i njihova turistička atraktivnost:

“ Primjerice, taj koji goste prima, on je počeo za svoju dušu popraviti. Kad je vidio interes to je širio. On sad meni kaže da više gori zaradi, nego kućom koju ima doli.” (E 5)

Uz tradicionalni način života uviđa se i važnost ljudskog faktora kao posebne sastavnice okoliša:

“Ljudi moraju biti dio prostora.” (E2)

To je upravo onaj razlikovni element koji bi dosadašnjem turizmu dodao novu vrijednost a kao posebnu prednost navodi se da nisu potrebne velike intervencije kako bi tradicionalni način života turistički valorizirao:

¹⁸ Kulturna baština je obilježje po kojem se neko mjesto razlikuje od drugih te bi sva turistička mjesta trebala raditi na izgradnji vlastitog lokalnog identiteta (Hrvatska u 21.stoljeću-strategija kulturnog razvitka)

¹⁹ Mirila su suhozidni spomenici kojima se obilježavalo mjesto gdje se, prema vjerovanju, pokojnik oprštao od duše i ovozemaljskog života. Građena su na mjestima gdje su nosači iz planinskih naselja na putu prema groblju u obalnom dijelu prvi i jedini put spustili pokojnika na zemlju. Pokojnik je “miren” s dva kamena iznad glave i ispod nogu između kojih je posloženo kamenje pa izgledaju kao grobovi (Trošelj, 2013.). Kao nematerijalna kulturna baština zaštićeni su od 2007.g. kao “posmrtni običaji vezani uz mirila ili počivala” i to u svrhu promicanja baštine u turizmu. (Katić, 2013.).

²⁰ Kultura života i rada su posebnosti folkloru, tradicijske gradnje i obrta, gastronomije i ostale kulturne posebnosti. (Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023.)

“Njima nije potrebno puno. To su obiteljska domaćinstva, ali da rade kroz obrte, kroz dopunsku djelatnost. Čovjek i žena, da se oni bave da budu dio tog turizma, da pričaju svoje anegdote, da ih vode na vožnju čamcem...da oni postanu ti promotori indirektno kroz obavljanje djelatnosti, kroz svoje smještajne kapacitete, kroz svoje usluge pa će uzgajati smokve, ponuditi smokve, sušiti smokve...To je po meni pozitivan trend.”(E 2)

Sugovornici također vide nove turističke mogućnosti kroz običaje, sudjelovanje u stočarskim i poljoprivrednim radovima, medarstvu, izradi predmeta od tradicionalnih materijala, vune, drva i kamena, branju ljekovitog bilja u šetnjama te pripravi čajeva i drugih napitaka.

Jedan od sugovornika primjećuje da je stanovništvo napustilo težak tradicionalni seoski način života kad je turizam pružio nove ekonomske mogućnosti, a u novije vrijeme taj način života postaje zanimljiv turistima pa se gospodarstvo putem turizma opet vraća u planinu²¹:

“Njima je planina uvijek bila muka, sinonim za težak život, a danas se oni vraćaju ponovo, ali kroz turizam.” (E 2)

Od već postojećih turističkih atrakcija spominju se fotosafariji u kojima su turisti vođeni od educiranih rendžera. U vožnju prirodom uključena je već postojeća atrakcija vezana uz poznati lik iz serije “Winetou”, koja se snimala na području Nacionalnog parka Paklenica i Park šume Velebit. U razgovorima se spominje i mogućnost korištenja već izgrađenih starih prometnica u turističkoj ponudi:

“Budući da su te ceste napravljene davno, mogle bi se uz njih pričati priče a i spadaju u kulturnu baštinu pa bi to bio dobar spoj... do Karlobaga cesta pa nešto kao Road 66.” (E 6)

Kao prepreke razvoju novih vrsta turizma navode se neriješeni imovinsko-pravni status nekretnina radi nesređenih zemljišnih knjiga:

“Katastar je iz Austrougarske.” (E 6)

Jedan od sugovornika vidi problem u tome što mladi ne uočavaju mogućnost kroz nove vidove turizma. Smatra da bi im se trebala pružiti pomoć te da bi lokalna samouprava trebala preuzeti odgovornost za to:

“Nema mladih koji vide šansu u tome. Ja ne znam zašto...kad bi im netko ukazao na to...Žele ostati, ali nema radnih mjesta. Treba gurati plan, studiju...”(E 5)

Sugovornik iz javnog sektora ističe prepoznavanje važnosti arheoloških nalazišta time što su sva obilježena, čime se sprječava njihovo moguće devastiranje, a planira se i uređenje plaže Kulina kao povijesnog lokaliteta.

²¹ Ruralni turizam doprinosi gospodarskom razvoju, lokalnoj zajednici osigurava dodatne prihode, podiže kvalitetu života i utječe na smanjenje depopulacije. (Program ruralnog razvoja zadarske županije 2012.-2014.)

Iako je iz razgovora razvidno kreativno i optimistično promišljanje turističke budućnosti Starigrada-Paklenice, jedan od sugovornika ističe potrebu odgovornog promišljanja budućnosti kako bi se spriječili mogući štetni učinci turističkog razvoja:

“Pa ja mislim da bi trebalo za svako mjesto da struka to učini...Znanje, to nam treba, posložiti kockice bez velikih investicija. Prije smo studije oko toga imali, sad se radi ad hoc. To ti upropasti i to šta ima. Planovi se donose bez ičije odgovornosti ! Ali moramo imati plan za slijedećih pedeset godina, odnosno znati što mi želimo unucima ostaviti i tko nam daje za pravo da upropastimo ono što smo dobili od djedova? Kolike su naše ovlasti? Ne gledamo u budućnost!” (E 5)

U ovoj tematskoj cjelini je razvidno da sugovornici vide mogućnosti za nove oblike turizma, primjerice kulturni turizam, fotosafari, branje ljekovitog bilja, degustaciju lokalnih proizvoda i dr. Uočavaju se i prepreke kroz neriješeni imovinsko pravni status nekretnina radi nesređenih zemljišnih knjiga i nedovoljno educiranje mladih čime bi im se ukazalo na nove mogućnosti. Kod sugovornika je prisutna briga za budućnost baštine, ukazuje se na potrebu odgovornog planiranja kao i suradnju svih dionika turizma. Također se ističe briga o tome što će se novim generacijama ostaviti u naslijeđe a to je jedna od najvažnijih pretpostavki održivog razvoja turizma.

3. Zaključak

Turizam je Starigradu-Paklenici donio gospodarski napredak koji je rezultirao poboljšanjem općih uvjeta života lokalnog stanovništva pa je razumljivo da se smatra glavnom odrednicom razvoja u budućnosti. Iz istraživanja je razvidno da je turistički razvoj Starigrada-Paklenice imao dvije faze. Prva je faza “masovnog turizma” koji se temelji isključivo na vrijednostima prirodnog okoliša sa izrazito sezonskim obilježjem. Radi turizma, lokalno stanovništvo gotovo u potpunosti napušta tradicionalni ruralni način života. Unatoč brzom turističkom razvoju, prirodni okoliš je prema mišljenju sugovornika još uvijek dobro očuvan. Ipak se uočavaju i negativne posljedice, primjerice promjena kvalitete prirodnog okoliša i promijenjen autohtoni izgled priobalja. Masovni turizam “sunca i mora” još je uvijek dominantan. Turistički uspjesi mjere se brojem noćenja a lokalno stanovništvo priželjkuje što više gostiju.

Ipak se može reći da postoje elementi “postmasovnog” turizma, obzirom na kvalitativne promjene koje nastaju uključivanjem Nacionalnog parka Paklenica u turističku ponudu. Novi oblici turizma kao što su planinarenje, fotosafariji, šetnje u prirodi, kulturni turizam te posjete etnoselima, omogućuju produženje turističke sezone koja traje od travnja do studenog te privlače “nove” ili “postturiste” kojima je osim prirode važna i lokalna tradicija. Sugovornici prepoznaju vrijednosti svoje lokalne sredine te vide mogućnost oživljavanja specifične tradicional-

ne kulture življenja kroz nove oblike turizma, prije svega ruralni, gastro i ekoturizam. Time bi bilo moguće oživjeti i kroz turizam valorizirati napuštene tradicionalne gospodarske djelatnosti poput poljoprivrede, stočarstva, obrađivanja drva. Turizam bi tako lokalno stanovništvo usmjerio ka davno napuštenim pastirskim stanovima i tradicionalnom načinu života kroz turističku ponudu a u ruralnim sredinama ljudi su živjeli u prema načelima održivosti, u skladu s prirodom, pa bi se suvremeni čovjek 21. stoljeća, u ovom slučaju i domaćin i turist, mogao povremeno vratiti prirodi i “učiti” održivost upravo u takvim područjima (Cifrić, 2003.). Kroz tradicionalne djelatnosti ostvarile bi se i nove mogućnosti zapošljavanja, pa bi se tako mladim ljudima omogućio ostanak. Obogaćivanjem temeljne turističke ponude “sunca i mora” doprinijet će se definiranju lokalne specifičnosti koja bi Starigradu-Paklenici osigurala konkurentnost na zahtjevnom turističkom tržištu.

Iako postoje zakonski okviri zaštite prirodne i kulturne baštine, za njeno očuvanje ključna je ekološka osjetljivost svih dionika turizma, a posebno onih koji donose odluke. Iz istraživanja je razvidno da sugovornici uočene probleme u okolišu povezuju s turističkim razvojem a odgovornom se smatra lokalna uprava koja bi isto tako trebala preuzeti na sebe promicanje i educiranje lokalnog stanovništva vezano za nove vidove turizma, prije svega ruralni. Iz tog razloga bi se u planiranju turizma trebala što prije uvažiti mišljenja i iskustvo lokalnih dionika kako bi se popravile već nastale štete i spriječile buduće jer je borba za održivost “..lokalni zadatak koji se ne bi trebao odgađati.” (Geiger-Zeman i Zeman, 2010.:87). U tom slučaju bi kulturna baština u vidu tradicionalnog načina života, postala “korektiv” (Cifrić, 2012.:14) mogućih negativnih posljedica budućeg turističkog razvoja na prirodni okoliš u Starigradu Paklenici.

Literatura:

1. Afrić, Vjekoslav (2008.): Održivi razvoj i mudra zajednica u: Višković A. /ur./ *Mudra zajednica, Društvena odgovornost za životni prostor*. Zagreb: Hrvatsko društvo za sustave.
2. Cifrić, Ivan (2003.): *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
3. Cifrić, Ivan (2012.): *Kultura i okoliš*, Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti “Baltazar Adam Krčelić”.
4. Cifrić, Ivan (2012.): *Leksikon socijalne ekologije*, Zagreb: Školska knjiga.
5. Duda, Igor (2005.): *U potrazi za blagostanjem, O povijesti dokolice potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Zagreb: Srednja Europa.
6. Geiger-Zeman Marija, Zeman Zdenko (2010.): *Uvod u sociologiju održivih zajednica*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
7. *Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013. – 2023.* (2013.): Zadar: Zadarska županija i Turistička zajednica, <https://www.google.hr/webhp?so>

- urceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF8#q=glavni %20plan %20 razvoja %20turizma %20zadarske %20 %C5 %BEupanije, (12. 7. 2014.)
8. Jović, Dragica (2004.): *Posjetitelji u Nacionalnom parku " Paklenica "*, u: G. Lukač /ur./ *Paklenički zbornik* (vol. 2), Starigrad-Paklenica: Nacionalni park Paklenica.
 9. Katić, Mario (2013.): *Mirila - nematerijalna kulturna baština*, u: K. Jurčec-Kos /ur./ *Mirila-nematerijalna kulturna baština*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
 10. Marasović, Marijana (2004.): *Razvojni put turizma i turističke organizacije na Podvelebitskom području*, u: G. Lukač/ur./ *Paklenički zbornik* (vol. 2), Starigrad-Paklenica: Nacionalni park Paklenica
 11. Milas, G (2005.): *Istraživačke metode u psihologiji i drugim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
 12. Mueller, Hansruedi (2004.): *Turizam i ekologija: Povezanost i područja djelovanja*, Zagreb: Masmedia.
 13. *Nacionalni parkovi i parkovi prirode: stavovi i potrošnja posjetitelja: TOMAS 2007*: Zagreb: Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka RH. <http://www.mint.hr/UserDocsImages/TOMAS06NPPP.pdf> (12. 8. 2014.).
 14. Petrić, Mirko (2011.): *Intervju, fokusna grupa. Kvalitativne metode istraživanja*. Sveučilište u Zadru. Odjel za sociologiju. Zadar. Ak. god. 2010./2011. [Nastavni materijal]
 15. Petričević, Dušan (1994.): *Starigrad u prostoru i vremenu*, u: N. Tvrčković /ur./ *Paklenički zbornik* (vol. 1): Starigrad-Paklenica: Nacionalni park Paklenica.
 16. Poljanec-Borić, Saša (2011.): *Hrvatsko društvo i turizam - Prilog socioekonomiji lokalnog razvoja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
 17. Tomić-Koludrović Inga, Petrić Mirko (2007.): *New Cultural Tourists in Southeastern European City: the Case of Split*. u: Švob- Đokić, N. /ur./ *Cultural transitions In Southeastern Europe. The Creative City: Crossing Visions and New Realities in the Region* (str. 125-150). Zagreb: Institut za turizam Zagreb.
 18. *Program ruralnog razvoja Zadarske županije 2012. - 2014.* (2012.): Zadar, Zadarska županija, http://www.zadra.hr/wp-content/uploads/2013/05/razvojna_agencija_a4_final_sime.pdf (12. 8. 2014.).
 19. *Strategija razvoja kulturnog razvitka - Hrvatska u 21. stoljeću* (2001.): Zagreb: Ministarstvo kulture.
 20. *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine* (2013.): Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, <http://www.mint.hr/UserDocsImages/130426-Strategija-turizam-2020.pdf> (12. 8. 2014.).

21. Trošelj, Mirjana (2013.): *Mirila –spomenici dušama*, u: K. Jurčec-Kos /ur./ *Mirila nematerijalna kulturna baština*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
22. Urry, John (2002.): *The Tourist Gaze*: London: Thousand Oaks: New Delhi: SAGE Publications
23. Vukonić, Boris; Čavlek Nevenka: (2001.): *Rječnik turizma*, Zagreb: Masmmedia.
24. *Zakon o zaštiti prirode* (2005.): Zagreb: Sabor Republike Hrvatske: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/288893.html> (12. 8. 2014.).
25. *Županijska razvojna strategija Zadarske županije 2011.-2013.* (2011.): Zadar: Zadarska županija, <http://www.zadarska-zupanija.hr/dokumenti/raz.pdf> (12. 8. 2014.)

Nensi Segarić

UDC: 338.48 (497.5 Starigrad-Paklenica)

502.4 (497.5 Starigrad-Paklenica)

Preliminary communication

HERITAGE AS A FOUNDATION FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM: THE EXPERIENCE OF TOURIST WORKERS IN STARIGRAD PAKLENICA

Abstract: *A responsible local community relationship toward its' natural and cultural heritage proves to be a crucial precondition for tourism's sustainable development. The negative ecological consequences of mass-tourism have effected a change in tourist needs (Mueller, 2004.) so that new tourists (Tomić - Koludrović, Petrić, 2007.) do not want to be part of mass consumption. They are better educated, informed, creative; they want to discover and take part in a local environment; and they visit rural communities that have not been affected by large-scale tourist interventions (Urry, 2002.). In Starigrad - Paklenica tourism is a dominant economic activity, intensively developed since the 1970s as mass-seasonal tourism based solely on the natural environment. However, the values of an authentic cultural heritage have become a very important element of tourist attractions that enrich the core attraction of the sun and the sea. This paper is based on field research results conducted in 2012 and 2013 which show how cultural heritage, if recognized as a tourist resource, strengthens the awareness of a local community for the preservation of their local traditional material and non-material heritage. With this new tourist attraction, the negative consequences of the seasonal tourist rhythm are reduced and preconditions for the future development of responsible tourism are being made, where both tourists and the local population are responsible for preserving the value of the natural and cultural environment.*

Keywords: *heritage, sustainable development, tourism, local community, new tourists*